

1 Vatsonga i vadyi va tihlampfi. Hlampfi a hi silo so nyangatsa e ka vona. Va tiphina ngopfu hi nyama ya yona.

Hikwavo va ndyangu, vavanuna, vana ni vavasati a swi va yileri ku dya tihlampfi: a ku na l'a siveriwaka ku dya hlampfi. Le' si nga kona, vana va dya ntsena nyama le' yi nga sopiwa marhambu, ngopfu-ngopfu ya tihlampfi le 'tikulu, leswaku va nga ti phasiwa mikolo hi mitwa.

1. Tinsakata Tihlampfi.

Ku ni tinsaka le'tinyingi-nyingi ta tihlampfi le'ti nga hambana hi mihlovo, ni sivumbeko, ni vukulu bya tona. Tinsaka tinwana ta tihlampfi le'ti tivekaka e ka vatsonga hi leti:-

1. Ndhungulu: Mindhungulu i tihlampfi le' tikulu, ta makamba la'makulu la'yo basa. Ti kumiwa e milambyeni le' mikulu. Ti phasiwa ngopfu-ngopfu hi ndzovo na vuswa byo ringela lebyi va nge i mondzo. Ndhungulu lo'wutsongo wu vuriwa M'phuphana.

2. Nwenga. Nwenga i hlampfi le 'yi fanakanyana ni Ndhungulu; kambe nwenga i wu Vatsongonyana. Wu ni switsapila le'swi nga ni mitwa le'yi tlhavaka ngopfu. Na wona wu kumiwa e milambyeni le'yikulu. Tani hi mindhu nghulu, wu phasiwa ngopfu hi ndzovo na vuswa bya munyu - mondzo.

3. Sigentle. Sigentle i nhlampfanyana yo koma ni k'anama ngopfu, ya mavala-vala ya ntima na yo basa. Si na nhloko le'yikulu. swigentle swi kumiwa e milambyeni hikwayo le'yitsonga na le'yikulu. swi tala ku phasiwa hi ndzovo ni tinsikwa. Sivumbeko sa sona i siphepherhele. Na sona si ni mitwa yo tlhava, ngopfu-ngopfu e nhlaneli wa sona.

4. Hlampfi-tsila. Tihlampfi-tsila i ta ntimanyana. Ti ni tinhloko ta swi phepherhele, le'ti nga ni milomu yo anama le'yi nga ni malebvu la'yo leha. Rhambu ra nhloko ri tiyile ngopfu.

Hlampfi-tсила yi ni sipesu le' so leha. Yi ni rihanyu ngopfu. Ku vutiwa leswaku ko tala yi tshupukela varhiyi hambi loko va yi boshile marhumbu. Yi dyela ngopfu, yi nga phatlaka momu yi tlhela yi wela e matini, kambe, ku nga si hela nkarhi, yi ta va tlhela yi dyela. Yi ni matimba ngopfu. Yi tshama ngopfu e makorhweni ya swidziva le'swikulu. Yi dyela ngopfu loko yi rhiyiwa hi ndzovo ni tinyama ta tinsaka-saka. Yi rheta ngopfu. Yi ni matimba ngopfu; yi nga tsema ni ringoti ra ndzovo. Vito rinwana ra Hlampfi-tсила i Favuri.

5. Huyu. Huyu i hlampfi ya rishaka ra Ndhunghulu, swo hambana ntsena hi mullovo ni maamba ya kona: Huyu yi ni swikamba le' switsongo, kasi makamba ya Ndhunghulu i makulu; na swona Ndhunghulu wu basile, kasi Huyu yi ni mavalaya ntimanyana. Yi ni nomu wu ntsongo, wo languta e hansi. A yi dyeli e ndzobyeni; yi phasiwa ntsena hi tavala kumbe sole.

6. Swidluwana. Swidluwana i swiklampfa-hlampfana le 'switsongo le'swi nga kuriki. Ni vana va tihuyu ni mindhu nghulu loko va ha ringana na swona, na vona va vuriwa swidluwana. Hikwalaho ka mitwa ya swona le'yi nga shopekiki swinene, a swi pfumeleriwi leswaku swi dyiwa hi vana la 'vatsongo hi ku tshava leswakau swi nga va vindza kumbe ku va phasa mikolo. Swidluwana swi basile tani hi mindhunghulu ni miphuphana. Swi tala ka phasiwa hi ku kukutiwa e matini la'ya nga entangiki. Loko swi rhiyiwa hi tindzovo le 'titsongo, swi rhiyi wa hi vuswa ni tinsikwa - ngopfu-ngopfu to tinsikwa.

7. Sikala-nomo. Sikala-nomo i sihlampfana sa sinonwana so ~~ixxi~~ languta e henhla. Nhlana wa sona onge i sirhundzu. Ntsila wa sona ni nhloko swi te hi ku fana ni swa hlampfi-tсила, kambe sona hi leswi si nga te hi ku tsongahalanyana.

8. Nwa-Tshwukatshwu kani. Lesi i sihlampfana le 'sitsongo so tshwukanyana, si ku nge sa ntimanyana. Ku vuriwa leswaku loko muringeli a si phasa, a nga si phasa ntshumu, u fanele ku si

tlherisela e matini, hikuva loko a nga endlisi tano a nge he tlheli a phasa yinwana hlampfi. Kambe loko o na si phasa a tlhela a si hosa e matini u ta phasa ngopfa siku rero.

9. Sekenyi - Sekenyi i hlampfanyana yo tshwuka, yo nge hi ku fananyana na se ke kumbe sava, hilaha vito ra yona ri hlamuselaka ha kona. Tani hi Nwa-Tshwukatshwakaná, yi te hi ku fana ni hlampfitsila.

10. Dzweveve - I ndhunghulu wa makamba la'makulu, wa nomu wo leha ngopfu, lo'wo vevuka, lo'wu hatlaka ku phatluka loko yi phasiwile hi sindjovo. Yi dyela hi magugu, yi tala ku phasiwa hi vuswa.

4 11. Hunga - I hlampfi yo leha, ya ku fana ni nyoka; ntsena swo hambana hi leswi hunga yi nga ni swi tsapila swo hlambela ha swona. Yi tala ngopfu ku phasiwa hi sindjovo ni nyama. Yi dyela ngopfu: yi nga tshupuka e eindzobyeni yi tlhela yi dyela nakambe. Yi ni rihanya swinene: a yi hatli yi file. Ku vuriwa leswaku loko munlu a yi tshika e nhoveni, yi hundzuka nyoka ya ku leva ra ku va. Vanhu va nge he hundzi e ndzhawini yoleyo. Vanwana va nyenya nyama ya yona, va ku i nyoka. Nyama ya yona yi nonile ngopfu, ni ku nandziha.

2. Makhomela ya tihlampfi.

Tihlampfi ti khomiwa hi tindlela to tala:-

1. Sole - Sole i silo so phasa tihlampfi. Ri endlwa hi ku luka tinhlanga kumbe tinhi le'ti tontswisiweke e makumu. Ri anamisiwile e nhlokweni, laha ku nga ni sinorwana so khuma sa tinhlanga le'to ntontswa le'ti langu teke e ndzeni leswaku nhlampfi le'yi ringe taka ku tlhelela e ndzhaku yi tlhaviwa yi eiveriwa ku huma. Kutani loko hlampfi yi ko yi nghena a ya ha swikoti ku tlhela yi huma. Sole ri rhiyiwa e mikhulukhulwini le'yo khuma, ri langutisa e henhla ka nambu, laha mati yataka ha kona ni tihlampfi le'ti humaka e swidziveni.

5 Loko ku rhiyiwa sole ku beleriwa timhingu ta ku ri khoma leswaku ri
 nga khuluki ni mati. Sole ri rhiyiwa ni nhlekanhi, ri tshikiwa ri
 etlela e matini vusiku nikwabyo; kutani murhiyi a pfuka a ya
 kamba ni miso: loko ri phasile a ri tsavula a tshulula tihlampfi,
 a tlhela a ri vekela laha ngi ri ri kona. Loko i nga phasanga,
 wo ri tshikisa sweswo kumbe a ri susa a ri yisa kunwana laha a
 vonaka leswaku a nga phasa kona. Sole ri kota ku phasa tihlampfi
 to tala ngopfu le'tikulu hi nkarhi wunwe. Sole ri endliwa hi
 la'va tivaka ntirho wa kona swinene-nene.

Vutavala - Vutavala by'endliwa hi tiharana le'ti lukiwaka ti
 fana ni sefo ya darata ra tihuku. Loko byi hrile ku lukiwa, byi
 nghenisiwa e shikarhi ka tinhi timbirhi le'ti nga hlanganisiwa t'-
 endla mahari. Laha tinhi le'timbirhi ti hlanganaka kona ku ni
 mhandzi le'yi pandziweke yi timanyanisa, le'yi tirhisiwaka tani hi
 sikhomo. Mhandzi leyi, yi fanele ku va yi lehile ngopfu leswaku
 yi nga swatami hikwayo e swidziveni le'swa k'enta. Vutavala byi
 nga tirhisiwa hi tindlela tirharhu: (i) ku rhiya munhu a byi khomile
 (ii) ku dzimela e makorhweni, byi boheleriwa e mhingwini; (iii) ku
 dzimela e shikarhi ka shidziva ni nhlekanhi. Byi hlamarisa ngopfu
 mphasele ya byona: loko n'lampfi yi ko yi khumba tiharana ta kona
 yi khomiwile. Loko yi ringeta ku tshukuvanya yo titsondzela-tson-
 dzela hi byona yi ku pyi, yi nga ha koti no tshukuvanya. Se
 6 loko murhiyi a fika, u byi kokela e handle se a va ni ntirho
 lo'wukulu wo ti ntshuno a. Silo le'si karhataka varhiyi i ntsale
 lo'wu dyaka tihlampfi le 'ti phasiweke ni vusiku. Vutavala byi
 phasa tihlampfi le'tikulu ntsena; le'titsongo to nghena ti
 hundza-hundza ti nga phasiwi.

3. Mikukutu - Vatsonga va tirhisa tinsaka timbirhi ta
 mikukutu: (a) Nkukuta wa ntseka Lowu wu tala ku tirhisa hi
 vanhwanyana e swidziveni le' swo ka swi nga entanga. Va vamba
 ntseka kumbe duku va famba ni nambu va ri karhi va kukuta, vanwana
 va ta hi le henhla va kongoma kona va ri karhi va bvindla tihlampfi

leswaku ti nghena e nkukutwini. Se loko va vona leswaku va phasile la'vambirhi la'va byi khomeke vutavala va byi tlakusa sikanwe ni mati ya byona, va byi humesela e handle ka nambu, mati ya ri karhi ya huma e ntsekeni se ku sala tihlampfi. Ivi va hlawulela. Ku tala ku phasiwa swihlampfana hi ndlela leyi.

(b) Nkukutu wa maravi - Wona w'wndliwa hi ku bohelela kunwe marhavi la'yo tlhuma, ya vambiwa hi tingoti se ya kokiwa hi vanhu vambirhi yo wunwana a yime hi ntsunga wunwe, wunwana a ri tsungeni wa hase, va famba va ko va ya fika e makumu ka sidziva. Loko va fikile kona se va koka marhavi lawa va ya humesela e handle ka nambu: se va sopelela tihlampfi le'ti phasiweke hi nkukutu lowu. Nkukutu lo'wotano wu phasa tihlampfi le'tikulu ni le'titsongo loko matluka ya manyani siwile swinene. Nkukutu lowu a wa ha tari ku tirhisiwa sweswi; ku tirhisiwaka mitseka ni vutavala.

7

4. Ku khuvuta matluka ya Mirhi - Ku ni murhu wunwana wa matluka ya ku nge i nkwangulatlo, lowu loko matluka ya wona ya khandliwa ya tsheriwa e sidziveni ya dlayaka tihlampfi. Leswi swi tala k'endliwa e swiqhivanini le'switsongo. Loko ku tsheriwile murhi lowu tihlampfi ti tsandzeka ku hefemula e mati, se tihumesa tinhloko, se ti fa ti ku papa-a-a. Se vanhu va nghena va khometela.

5. Ku Nyumpelela wa Sindawu - Vandawu va nyumpelela tihlampfi e swidziveni le'swo enta, ~~tihlampfi e swidziveni le'swo enta,~~ swa tingwenya, va khomile matlhari kumbe vurhwa ni miseve. Muringeri u rhelela hi ngoti leyi a titsimbeke ha yona. Ngoti leyi yi khomiwa hi munhu l'a salaka e handle. Loko munyumpeleri a helela hi moya u gwimba ngoti leyi ku tivisa l'a nga handle leswaku a nwi kokela handle, a huma. Vandawu va ni nyiko ya ku kota ku tshama nkarhi wo leha. Loko se munyumberi a hansi ka sidziva wo tlhavetela kumbe a tsopetela tihlampfi

K24/12

kumbe miseve. Loko ku ri ni ngwenya manyumperi u pfa a yi pambulela tihlampfi. Loko ngwenya yi surhile a ya ha ri na mhaka ni munhu.

6. Tindzovo - Ndlola yinwana ya ku phasa tihlampfi hi le'ya ku rhiya hi ndzovo. Ndzovo i mutwa wa nsimbhi lo'wu khotsiweke. E ndzobyeni ku boheleriwa harana le'yo tiya, le'yo lala k umbe ringoti le'ri swuriweke swinene ri tiya. Ringoti leri ri boheleriwa e rihlangeni. Kusuki-suhi ni ndzovo ku tala ku boheleriwa siribyana so yisa ndzovo e hansi ka sidziva, yi nga landzeleri ku khuluka ka mati. E henhla ka ndzovo e ngotini ku boheleriwa sipelupelu, le'si papamaka. Sipelupelu si tala k'endliwa hi rihlanga ra vele, loko ri vandliwile tinsenya. E ndzobyeni ku tlhomiwa nyama, kumbe nsikwa, kumbe mondzo, hambi wu ri mbandzu. Nyama ni tinsikwa swi dyiwa ngopfu hi tihunga, tihlampfi-tsila ni swigentle; mondzo wu tala ku dyiwa hi tihlampfi le'to basa, mindhunghulu, tikuyu, swidluwana, minwenga, ni tinwana. Loko murhiyi a vona sipelupelu si

8 ku nswata, u fanele ku hatlisa a watshuta ndzovo hikuva hlampfi se yi phasiwile. Loko a watshutile yi ku pupululu lahaya handle, wa yi hlomula e ndzobyeni a yi hosa lahaya kule leswaku yi nga tlheleri e matini loko yi tlulatlula. Loko ku phasiwile hlampfi le'yikulu, ndzovo yi fanele ku kokiwa khwatsi, leswaku nghole yi nga ti tsemeka. Swinwana le'swi tirhisiwaka ni ndzovo le'swi dyiwaka hi tihlampfi i swilwanyana le'swi kumiwaka e matini la'ya yimeke, ngopfu-ngopfu e matlhelweni ya swidziva lomu ku nga ni nkushi, leswi va nge i mambhyombhyo; na to tinthonono ta tirhisiwa ku phasa tihlampfi. Ndlola yinwana ya ku tirhisa ndzovo i ku yi dzimela ni madyambu, yi pfuka yi ya kambiwa ni miso. Vanhu va dzimela loko va lova ku phasa tihlampfi le'tikulu.

7. Ku tala ka Kilambu - Loko namba wa tele ku tlur'sa mpimo, wu knapela handle, wu hlanta tihlampfi le'ti kumiwaka tlhelweni ka namba ngopfu lomu mati ya saleke ya yim

K24/12

Vanhu va famba hi lomu nambu a wu tele wu fika kona, va ti khometela hi mandla, na ku rheta ka tona. Mukhomi wa tihlampfi u fanele ku tivonela leswaku a nga tshuki a khomiwa hi tingwenya hikuva na tona ti humile e swidziveni hi ku tala ka nambu.

8. Ku phya ka Swidziva - Hi malembe ya dyandza, swidziva swa milambu le'yo tala swa phya, se vanhu va famba va khometela hi mandla, kumbe va ti tlhavetela hi matlhari.

9. Tihlampfi ta wa hi mikarhi ya Ndhambi - Hi mikarhi ya timpfula le'ti naka ti heta masiku la'manyingi - mikarhi ya ndhambi - tihlampfi ti kumiwa e timpaleni ni kunwana e nhoveni, kule ni milambu.

9

3. Mahlayisele ya Tona.

Nyama ya tihlampfi yi hatlisa ngopfu ku bola. Loko muringeri a ha ringela u fanele ku teka tihlampfi leti a nga rhanga a ti phasa a ya titselela e saveni le'ro tsakama, laha a nga ta ya a ya tifukula loko se a ya kaya. Vanwana varhiyi va ti hulela e mitongeni. Se loko murhiyi a karbele ku rhiya, a navela ku ya e kaya, u teka tihlampfi ta kwe a ti halela makamba, a bosha marhumbu, a tihlantswa e swimatanini le'swi nga entangiki. Nyama ya tihlampfi yi nga hlalisiwa nkarhi lo'wo leha hi ku yi vengwa va yi omisa hi munyu yi endla mihwaba, vanwana vo rimba tihlampfi: va ti bosha, va tivamba ti mbulukela hi musu e sitangeni hi masiku la'yo tala. Se a ta ha boli loko ti ko ti oma hi mukhuva lowu.

4. Swiyila-yila swa Tihlampfi.

Vana va dya ntsena nyama ya tihlampfi le'ti nga shopiwa mitwa, ngopfu nyama ya tihlampfi le'tikulu. Mutlomuteri u veka nawu loko ku dyiwa tihlampfi, a vula leswaku marhambu fi ya nga tshuki ya ntswontswiwa, hikuva tihlampfi ti r

swona loko ti dyela, ti ntswontswa swakudya e ndzobyeni, ti nga miti. Nawu wunwana wa murhiyi wa tihlampfi hi leswaku: loko ku dyiwa nyama ya tihlampfi ta yena, ku nga tshuki ku tshwuteriwa marhambu, ya fanele ku humesiwa e nonweni hi tintiho, ku nga kampfunyiwi kunene, hikuva na tona tihlampfi ti nga to na mita ndzovo to kampfunya. Loko murhiyi a watskuta hlampfi, a nga pfumeri leswaku yi khomiwa hi sipesu; yi fanele ku khomiwa hile henhla e nhlokweni, ku nga ri hi le ntsileni, hi kuva a nge he phasi tinwana. Hlampfi
 10 ya manghenela, yo sungula, murhiyi u tlhela a yi bosa e matini loko a yi hlomurile e ndzobyeni, hambi yi nga va yi kule ndjhani. Loko maringeri a peta ndzovo ya yena e matini, u rhangana hi ku ba mati hi riblanga ra ndzovo ya yena, a ku tlom-tlom-tlomu-u-u; ivi a vulavulela a ku: "Dyela M'ngom'ngomu, u nga tekeli ku mita, tekela vunhwi-nhwi, tekela vukhatlu-khatlu." Tihlampfi ti sweka hi vavasati; vavanuna, hayi, swa yila. Ku ni vanhu vanwana la'va phasaka tihlampfi hi mirhi: se va nge tluriwi hi munhu hi ku phasa tihlampfi to tala. Ndzovo a yi tluriwi: l'a yi tlulaka u fanele ku tlhela a yi tlula ra vumbirhi. Vavasati vona a va pfumetiwi ni ku khoma ndzovo hikuva loko yu va yi khumba, murhiyi a nge he phasi loko a ringela.

5. Sivuriso.

Ku ni sivuriso sa va khale le'si nge: "Hlampfi hi ya manghenelo". Si vula leswaku silo lesi munhu a rhangaka ku va na so kumbe lesi u hiwakasona e masungulweni si tlula leswi a nga ha ta swikuma, hikuva a nga tivi loko a ha ta tlhela a kuma swinwana. Swi vuriwa loko munhu kumbe a hambana ni nsati wo sungula, va ku ka yena: "Nhlampfi hi ya manghenelo".

6. Murhi.

Vurheti bya hlampfi i murhi. Loko ku phasiwile hlampfi ya hunga, yi nga khomiwa hi mandla mambirhi yi tshikiwa yi sululukela

9. ✖

K24/12

760

10 cont.

e matini, ku sala vurheti bya yona e mandleni ya l'a yi khomeke.
Vurheti letyi i marhi lowu loko manku a tlhaveriwile ha wona, loko
a khomiwile wo phonyomoka. Na maphorisa va nge nwi khomi: loko
va nwi khoma wo phonyo!

END. S 760.